

mických souborů z městských souvrství. Část příspěvků této sekce byla věnována chemickým analýzám keramických surovin (B. Gruszka, P. Gunia a M. Kara – Ceramika tzw. rzemieślnicza ze starszych faz wczesnego średniowiecza z Wielkopolski południowo zachodniej w świetle wyników nowych badań specjalistycznych; I. Loskotová a M. Hložek – Zdroje keramických surovin brněnské kachlové produkce 15. století; A. Kloužková a P. Zemenová – Hodnocení středověké keramiky z Lažan u Chrudimi pomocí analýz XRF, XRD, OM, DCS-TG a Ramanovou spektroskopii). Shrnující charakter měl příspěvek Z. Měřinského o raně středověké keramice na Moravě.

Rozdělení na výše uvedené sekce kopírovala posterová prezentace. Navíc byl připojen oddíl věnovaný dějinám osídlení a sídel, v němž převažovaly příspěvky věnované hradům a tvrzím, dále oddíl věnovaný pohřbívání a také oddíl, který se zabýval církevní architekturou.

Tradičně byl součástí konference společenský večer a exkurze, která proběhla ve čtvrtek 19. září. Účastníci konference navštívili Sedlec u Kutné Hory (historická expozice v bývalém klášteře, kostel Navštívení P. Marie), kostel sv. Jakuba v Jakubu, kostel sv. Vavřince a pozůstatky dolování (haldy) v Kaňku u Kutné Hory a kostel sv. Prokopa v Záboří nad Labem. Exkurze byla zakončena v Kolíně (židovský hřbitov, kostel sv. Bartoloměje a Regionální muzeum). Během konference byla také v úterý 17. září zahájena v severním křídle bývalé jezuitské koleje výstava „Jezuitská kolej od pravěku po dnešek. Archeologický výzkum 1998–2012“.

XLV. konference archeologie středověku přinesla velké množství příspěvků sevržených hlavním tématem. Většina z nich byla dílem více autorů, někdy větších kolektivů, a velká část seznámila s aplikacemi přírodovědných metod, které do archeologie přinášejí množství dalších poznatků a pohledů, které jsou pro ni zcela nové a které posilují její stále interdisciplinárnější ráz.

Jan Frolík

Bořivoj Nechvátal – František Kašička: Hradý, hrádky a tvrže na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku

František Kašička – Bořivoj Nechvátal, Hradý, hrádky a tvrže na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku, Muzeum středního Pootaví Strakonice, 2. doplněné a rozšířené vydání, Strakonice 2014, 630 s., 183+2 fotografií objektů (s. 445–630, 268 půdorysných plánek objektů, bokorysů a axonometrických pohledů, katastrálních plánů, kreseb archeologických nálezů a dalších artefaktů, architektury, náhrobníků, ikonografických dokladů a rekonstrukcí zkoumaných objektů), mapa s jednotlivými registrovanými objekty v příloze, ISBN: 978-80-905572-0-8.

Bohatě vybavené a doplněné druhé vydání (první 1986,) publikace o hradech, tzv. hrádcích a tvrzích na Strakonicku, Vodňansku a Blatensku v oblasti vymezené rámcově Vodňany na jihovýchodě, Volyní na západě a Blatnou na severu, přičemž přirozené centrum představují Strakonice, se západovýchodní osou toku Otavy a jihovýchodním průtokem řeky Blanice. Po předmluvě místostarostky města Strakonice PhDr. Ivany Říhové (s. 7) a seznamu sponzorů knihy (s. 9) následuje Úvod (s. 11–12), v němž je naznačena funkce hradů zeměpanských i šlechtických, jejich obranný systém a jednotlivé části či příslušenství, jako byly palác, kaple, kuchyně, stáje a další hospodářské zázemí, včetně různých dispozičních schémat. Dále jsou připomenuta menší sídla nižší šlechty, tzn. tvrže a tzv. hrádky. Podotýkám, že tento termín je velmi diskutabilní, neboť nemá sémantickou oporu v dobových středověkých pramenech. Výstižnější by patrně byl termín malý hrad, ale zainteresovaní badatelé zcela jednoznačně vědí, co pod tímto termínem chápat. Tvrz představuje pozoruhodnou kategorii středověké gotické a raně novověké renesanční stavební produkce převážně s vazbou na menší poddanská městečka. Jádrem tvořil zpravidla izolovaný obytný objekt s blízkým hospodářským dvorem, ovládaným právě z feudálního sídla. Jako tzv. hrádky jsou popisovány malé opevněné fortifikované útvary s různou funkcí. Mohlo jít o strážní stanoviště k ochraně cest, celní stanice, objekty k teauraci kovů v rámci důlní činnosti apod., ale především o sídla nižší šlechty. Velmi často jsou situovány v méně přístupných polo-

hách se složitější dispoziční skladbou i fortifikací. Hranice mezi tvrzí a tzv. hrádkem je velmi vágní, neurčitá a mnohdy je nelze rozlišit ani na základě dobových písemných pramenů, neboť v řadě těchto případů se termíny libovolně střídají. Vlastní sídlo tvořila u tvrze i tzv. hrádku zpravidla jedno- i vícepatrová budova obdélného půdorysu či věžovitá stavba situovaná samostatně, nebo při obvodu, popřípadě tvořící součást složitější skladby objektu. Obytné prostory šlechtice se nacházely v patrech a sklepy, suterény i přízemí sloužily jako zásobárny a další pomocné provozní prostory. Výstavba opevnění byla ovlivňována i neklidnými společenskými poměry, válečnými událostmi, ale i domácí válkou a spory mezi místními feudály navzájem.

Výstavbu šlechtických sídel determinovalo utváření terénu. Tvrze i tzv. hrádky byly budovány zejména v ostrožných chráněných polohách, na okrajích teras a při vodních tocích, přičemž terén mohl ovlivnit i půdorysnou dispozici. Jinak tomu bylo přirozeně u objektů v rovinných polohách umožňujících pravidelnější uspořádání, sypané valy, rybníky představující přirozenou ochranu, eventuálně vodní příkopy s vazbou na vodoteče. Přístupy do tvrzí i hradů vedly přes příkopy po zděných či dřevěných mostech opatřených před vstupní bránou většinou stěžejkovým padacím mostem. Fortifikaci tvořily zděné hradby či palisády a využití se dostalo také vnějším obvodovým zdívům budov. Palisády asi často představovaly vnější obranný systém na korunách sypaných valů. Každopádně výstavnost objektů i fortifikace zpravidla závisely na finančních možnostech stavebníka.

Budování hradů, tzv. hrádků a tvrzí má v českých zemích zhruba čtyři sta let trvající tradici – přibližně od 12. století do doby třicetileté války, což se odráží i ve změnách závislých na vývoji vojenství a hospodářství včetně různých krizových situací. Celá éra skončila v 17. století, kdy byly tyto objekty přebudovány na špýchary, sýpky nebo jiná hospodářská zařízení či došlo k jejich přestavbě na zámky, které ve svých jádrech často skrývají zbytky původních tvrzí. Z dalších pak zůstaly pouze terénní relikty v podobě valů a příkopů či zmizely úplně, a pokud máme štěstí, dochovaly se na starých plánech. Zajímavá je sociální skladba stavebníků a majitelů, kterou z velké míry tvořila nižší šlechta s českými jmény, příjmeními nebo přezdívkami. Řada z nich měla manské či jiné povinnosti. V daleko menší míře stavěli zejména na Strakonicku svá sídla příslušníci vyšší světšské šlechty.

Autoři provedli dlouhodobý výzkum jednotlivých lokalit a soustředili podklady k celkem 143 místům ve strakonickém okrese, kde z písemných i movitých pramenů registrovali sídla nižší a vyšší šlechty. Těžiště práce bezesporu spočívá v soupisu feudálních sídel na Strakonicku, Vodňansku a Blatensku, excerpce pramenů a literatury a zejména ve vlastním terénním výzkumu a dokumentaci jednotlivých objektů. Budoucí výzkumy jistě tyto poznatky dále obohatí, což se zejména týká archeologických odkryvů na řadě perspektivních lokalit, nebo naopak takových, o nichž prozatím konkrétní poznatky postrádáme.

Další oddíl, nazvaný „Vznik a počátky feudálních sídel na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku“ (s. 13–14) informuje o počátcích osidlovacího procesu od pravěku a hlavně raného středověku, které sahají již do 9.–12. století a mají úzkou vazbu na dálkové komunikace. Řadu zboží zde získávají různé církevní instituce, jako například johanité či pražský klášter benediktinek u sv. Jiří, a patrně od konce 12. století se v tomto prostoru vytváří doména rodu Bavorů. Jsou zde připomenuta nejstarší sídla s vazbou na románské kostely, jako byly například Radošůvka, Radošovice nebo Srdov a fragment sakrální stavby z poslední třetiny 12. století v nádvoří zámku v Blatné. Je rekonstruována jako centrální patrová kaple se čtyřmi apsidami v nástavbě nad kvadratickým půdorysem přízemí a tvořila součást palácového křídla, jež uzavíralo dnešní nádvoří. V době přechodu od románského ke gotickému slohu došlo ve druhé polovině 13. století ke vzniku několika fortifikovaných objektů v ostrožných polohách. Sem náleží například starší fáze volyňské kapitulní tvrze, sídlo Bavora III. v Bavorově a další objekty, jako například raně gotická přestavba johanitské kurie v Radomyšli a zejména vodní hrad ve Strakonících budovaný Bavorem I. od 20. let 13. století v místech staršího pohřebiště s románským vlastnickým kostelem. Polovinu hradu pak Bavor III. věnoval roku 1243 johanitskému řádu, a tak zde vznikla víceméně unikátní situace, kdy vlastníci obou polovin ve 13. století stavěli hrad zhruba do dnešní rozlohy. Východní část zabrala johanitská komenda s dnešním chrámem sv. Prokopa, křížovou chodbou, kapitulní síní a dalšími provozními prostory, v nároží západní poloviny vznikl nad

starší zástavbou raně gotický bavorovský palác s nárožní věží a ve druhé polovině 13. století mohutná obvodová hradba, do níž byla na západě vetknuta věž zvaná Rumpál.

Následuje část výkladu „14. století – vrcholné období výstavby středověkých opevněných sídel“ (s. 14–16). Celkový počet těchto fortifikací se měl v tomto období a předhusitské době více než zdvojnásobit. Charakteristické jsou až čtyřpatrové hranolové obytné věže (např. Křikava, Dobruška, Buzice, Doubravice) nebo palácové dispozice (Volyň, Uzeničky, Cehnice, Kadov, Libějovice, Lnáře ad.). Některé lokality na jihu strakonického okresu měly osobitý charakter – řídily se zvláštním privilegiem královny Elišky Přemyslovny z roku 1315. Správními centry těchto vesnic se stávaly objekty se sídly správců a rychtářů, které měly pravděpodobně charakter tvrzí. Ve 14. století vzniká ve studované oblasti také novostavba šlechtického hradu Helfenburku, který vybudovali Rožmberkové po roce 1355 u Bavorova. Stavební aktivity se dotkly také hradů v Blatné a Strakonici. Zmíněn je i hrad Střela u Strakonice.

Další oddíl se nazývá „Pozdně gotická sídla na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku“ (s. 16–18). Informuje o vývoji šlechtických sídel a fortifikací na širším teritoriu Strakonicka během neklidného 15. století, zmítaného náboženskými rozpory a válečnými událostmi. Doména johanitů představovala pevnou oporu katolicismu – zatímco hrad Střela patřil Heřmanu z Landštejna, Sudoměřice, kde svedl svoji první vítěznou bitvu Jan Žižka z Trocnova (25. III. 1420), i Řepice náležely husitskému hejtmanovi Chvalovi z Řepic, husitská byla i města Vodňany a Horažďovice. Došlo k dobytí Volyně a situace se nestabilizovala ani v následujícím období po bitvě u Lipan (1434), kdy dále trvaly domácí nepokoje a rozbroje. Určité uklidnění nastalo až v době vlády Vladislava Jagellonského (1471–1516) po roce 1490. Situace se však znovu zhoršila ve 20. a 30. letech 16. století v době slabé vlády Ludvíka Jagellonského (1516–1526). V této době proběhly trestné výpravy proti zemským škůdcům z Vodňan, Tábora, Českých Budějovic a Písku, které táhly přes Strakonice, vypálily tvrz Václava Přecha v Doubravici u Volyně, dále Kalenice Václava Sádla z Kladrubec a blízké Vojnice. V témže roce došlo též k poboření tvrze v Nestánicích, ale neklid trval dále a zemští škůdci museli být na obnovených tvrzích v Doubravici a Kalenicích na rozkaz krajského hejtmana roku 1530 opět zneškodněni. Kolem 300 mužů z Písku, Sušice a Vodňan muselo obě tvrze znovu dobýt, vypálit a posádky zajmout. Pro tuto dobu bylo však příznačné, že z rozhodnutí krále dostali vlastníci vypálených tvrzí odškodnění ve výši 500 kop českých grošů.

Celou neklidnou dobu pozdního středověku na území vnitřního Strakonicka doprovázela výstavba nových tvrzí či jejich přestavby i doplňování o další fortifikační prvky. Nový obranný systém obklopil v období pozdní gotiky tvrz ve Volyni, velké stavební akce proběhly na Dobrušce, Lnářích a Libějovicích. Přestavba se dotkla i tvrze v Drahonovicích založené během vlády Václava IV. (1378–1419), dále dokládají písemné prameny na přelomu 15. a 16. století velkou pozdně gotickou výstavbu tvrze v Řepici a nepochybně došlo k přestavbám tvrzí v Cehnicích, Škvořeticích, Vojnicích a Zábofi. Nově vznikly od konce husitské revoluce do počátku 16. století objekty v Bělčicích, Čekanicích, Droužeticích, Hostišovicích, Kladrubech, Mladějovicích a Slaníku. Značnou stavební činnost umožnila také klidnější situace na Blatensku. Podstatně se proměňují i velké hrady. Strakonický je od roku 1402 celý v držení johanitů. Poničení řádového domu na Malé Straně v Praze husity vedlo k přenesení rezidence velkopřevorů právě do strakonického hradu a zároveň k jeho přestavbám, dostavbám a doplnění fortifikačního systému, takže neúspěšně skončilo i obléhání Janem Žižkou z Trocnova. Rozvoj dělostřelby přinesl rozsáhlou přestavbu hradu Helfenburku u Bavorova, již provedl někdy v letech 1477–1483 známý vojenský odborník a krátkodobý vlastník Václav Vlček z Čenova. Přebudoval předhradí v předsunutou pevnost s dělovými baštami a zesílil zadní nádvoří. Značného posílení se v období pozdní gotiky dočkal hrad v Blatné, stavební aktivity zde vyvrcholily velkorysou přestavbou východního paláce realizovanou v letech 1515–1530 Benediktem Riedem.

Předposlední oddíl nese název „Hrady, hrádky a tvrze na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku v průběhu renesance“ (s. 18–19). První stopy nového slohu registrujeme již ve výše připomínané přestavbě Blatné Benediktem Riedem a zpočátku se renesance projevovala jen v jednotlivostech, zejména sgrafity průčelí. K plnému uplatnění dochází až mnohem později po nezdařeném povstání proti Ferdinandovi I. v roce 1547, kdy došlo ke konfiskaci některých vesnic z ma-

jetku královského města Písku. Hlavní směr stavebních úprav se v tomto období týkal především zvýšení vybavenosti a obyvatelnosti tvrzí. Došlo k radikálním přestavbám Dobře, Liběchovic, Lnář, Hostišovic, Kadova, Tažovic, Ohrazenic, Tchořovic i jiných tvrzí. Speciální pozornost je věnována sgrafitové výzdobě a možným tvůrcům patřícím k jedné skupině. Podobně jsou zdůrazněny přestavby v malé rezidence na úrovni zámečků, například výjimečný renesanční soubor staršího sídla Hodějovských v Řepici u Strakoníc. Nečetné novostavby představují ponejvíce patrová obdélná stavení mající spíše charakter malých zámečků. Od starších izolovaných a dobře hájitelných tvrzí a mladších barokních zámků se odlišují především bezprostřední vazbou na hospodářské dvory. Celkem je v regionu těchto novostaveb zjištěno zhruba deset. Zvláštní místo zauímají tzv. panské domy a sídla správců statků a panství. Zánik výchozí funkce většiny tvrzí a počátek jejich ústupu z obrazu venkova českých zemí znamenala třicetiletá válka a podobně končí i éra hradů jako dobře vyzbrojených a hájitelných pevností. Další vývoj tvrzí a hradů od stavovského povstání v letech 1618–1620 až do poloviny minulého století sleduje poslední část „Další osudy tvrzí, hradek a hradů na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku“ (s. 19–20).

Obsáhlou a vlastně hlavní část knihy představuje katalog jednotlivých lokalit s podrobnými popisy objektů, včetně údajů dostupných písemných pramenů, ikonografie, archeologických nálezů apod. (s. 21–392; srov. úvodní bibliografický údaj). V závěru práce jsou připojeny obsáhlá anglická (s. 393–403) a německá (s. 405–416) resumé, seznam 268 vyobrazení v textu (s. 417–424), seznam 183 vyobrazení obrazové přílohy (s. 425–429), velmi důležitý a reprezentativní soupis pramenů a literatury (s. 431–435), seznam zkratk (s. 437) a rejstřík lokalit (s. 439–442). Připojena je obrazová černobílá příloha (s. 445–627), doslov Ing. Ludmily Košťové, pověřené zástupkyně ředitele Muzea středního Pootaví ve Strakonících (s. 628), které má nemalou zásluhu na druhém vydání publikace. Zcela na závěr jsou připojeny odborné životopisy obou autorů – doc. Ing. arch. Františka Kašičky, CSc., a PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc. (s. 629–630).

Publikace nejenže přináší kompletní a komplexní soubor všech dostupných a nově doplněných údajů o feudálních sídlech na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku, ale jako „vzorek“ 143 zpracovaných objektů je natolik reprezentativní, že dovoluje obecnější závěry pro celý jihočeský region. Je také vynikajícím příkladem, jak zpracovat tuto problematiku pro další oblasti Čech, Moravy a Slezska.

Zdeněk Měřinský

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková: Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010)

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková: Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010), supplementum č. 20 sborníku Brno v minulosti a dnes, Statutární město Brno, Archiv města Brna, Brno 2014, vydání první, 358 s., ISBN: 978-80-86736-37-2.

Ediční produkce Archivu města Brna přináší v posledních letech bohatou nabídku titulů od dílčích studií publikovaných v periodiku Brno v minulosti a dnes až po první dva svazky sedmidílného cyklu nově zpracovávaných Dějin Brna. K zásluhným počínům v letošním roce přibyla i rozsáhlá bibliografická databáze, kterou vděčně uvítá každý, jehož badatelský zájem se soustředí na moravská královská města. Přestože se autorky zaměřily na široké spektrum publikačních výstupů dvou porevolučních desetiletí s mírnými přesahy na obě strany, nezvolily jednodušší cestu výběrové bibliografie a nabízejí v rámci možností a přirozených limitů vyčerpávající přehled historiografické produkce k danému tématu. Podnětný impuls k časovému i věcnému vymezení díla poskytla v roce 2011 pražská konference „Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí“, která se však moravských měst dotkla pouze v obecné rovině a nezabývala se ani zhodnocením historiografické produkce k tomuto specifickému okruhu. Tuto mezeru autorky následně vyplnily zveřejněním svého příspěvku „Historio-